

**ОКРЕМІ ПИТАННЯ СТАНУ НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ
ПРОБЛЕМИ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНО-
ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧАСНИКІВ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗІ СТОРОНИ ОБВИНУВАННЯ**

Подобний О. О.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
факультету права та економіки
Міжнародний гуманітарний університет*

Єрусланова Т. Г.

*здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії I курсу
заочної форми навчання спеціальності 081 – Право
кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
факультету права та економіки
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

У кримінальній процесуальній та криміналістичній літературі звернення до тематики етичних засад кримінального провадження відбулося ще у XIX сторіччі та пов'язано з творчістю видатного правника А. Ф. Коні [1]. Пізніше проблеми судової етики та морально-етичних засад кримінально-процесуальної діяльності слідчого висвітлювалися наприкінці 70-х рр минулого сторіччя в роботах Ю. М. Зархіна, А. Р. Ратіонова, М. С. Строговича [2-3].

Із зазначеного предмету дослідження класичною і такою, що визначає основні поняття та окреслює можливі напрями вирішення проблематики, вважається лекція Р. С. Белкіна 1999 р., присвячена моральним основам діяльності слідчого органів внутрішніх справ [4]. У лекції було проаналізовано як основні досягнення зазначених піонерів розвідки питань судової та слідчої етики, а також найближче за хронологією монографічне дослідження, присвячене моральним засадам кримінального процесу [5].

Серед останніх дисертаційних досліджень морально-етичних проблем кримінально-процесуальної діяльності необхідно підкреслити здобутки О. Б. Зелинської (Реалізація принципів моральності (морали) в діяльності слідчого, 2000 р.) [6], О. В. Мельника (Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України,

2006 р.) [7] та Л. М. Гуртієвої (Етичні основи діяльності слідчого, 2008 р.) [8].

Загальноновизнаним для всіх указаних вчених є класичний підхід до визначення основних категорій проблематики:

по-перше, *мораль* розглядається як система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного і до суспільства [9, с. 225];

по-друге, етика – наука про мораль, її походження, розвиток і роль у суспільному та особистому житті людей [10, с. 652].

Професор Р.С. Белкін в лекції «Моральні витoki діяльності слідчого органів внутрішніх справ» відповідні засади в діяльності слідчого розглядає у трьох площинах: 1) проблеми професійної етики слідчого; 2) моральні основи впливу слідчого на осіб, які беруть участь у справі; 3) вирішення питання, чи може бути обман моральним?

З приводу із зазначеного першого аспекту проблематики робиться висновок, що мораль слугує необхідним критерієм оцінки допустимості застосування криміналістичних рекомендацій в практиці. Вимога законності засобів і прийомів судового дослідження і запобігання злочинам доповнюється вимогою їх моральності, відповідності принципам суспільної моралі. Ці вимоги не можуть суперечити один одному, як не можуть суперечити принципи законності і доцільності. Доцільним у криміналістиці визнається лише те, що законно, а законне завжди повинно бути моральним [4, с. 3].

Такі загальні моральні вимоги, як справедливість, повага та охорона честі і гідності особистості, недоторканість життя, здоров'я і майна громадян, невтручання в їх особисте життя та ін., як то кажуть загальнолюдські цінності, складають зміст загальної етики, що належить до всіх сфер людської діяльності [4, с. 4].

На думку Р. С. Белкіна, А. Р. Ратіонова, Ю. М. Зархіна, судова етика містить у собі не тільки загальні моральні норми, але й специфічні моральні витoki, що притаманні діяльності слідчого, судді, адвоката, які доповнюють загальні моральні принципи, а в деяких випадках і обмежують їх. Саме у судовій етиці, як різновиді етики професійної, знаходять свою реалізацію складні норми моралі, що на відміну від простих моральних правил моделюють не окремі дії, а спосіб поведінки, тип вчинку, життєвий принцип [2, с. 35; 4, с. 5]. Тому поєднання загальних моральних принципів соціуму з нормами професійної судової етики дозволить говорити про моральні витoki розкриття та розслідування злочинів. Їх основу складають такі моральні цінності, як справедливість, честь і гідність особистості, її недоторканість, що охоплює собою і її приватне життя, майно, особисту і сімейну таємницю [4, с. 6].

Стосовно методів і засобів розкриття та розслідування злочинів з позицій професійної етики вирішуються два питання: 1) допустимості самих методів і засобів; 2) відповідності моральним нормам їх застосування у встановленому законом порядку. Перший критерій має абсолютний характер, визначаючи можливість їх використання; другий відносний за своєю природою: застосування допустимих методів і засобів у певних ситуаціях може розцінюватися як аморальне [4, с. 7].

Досліджуючи моральні основи впливу слідчого на осіб, що беруть участь у справі, Р. С. Белкін центральною проблемою у цьому плані вбачає припустимість обману у вирішенні питань слідчої тактики. З цього приводу він особливо підкреслює необхідність відкрито визнати, що і держава розглядає допустимим обман в правоохоронній сфері: вона узаконила оперативно-розшукову діяльність, що здебільшого ґрунтується на дезінформації, обмані, як засобі виявлення та розкриття злочинів. Обман осіб, які протидіє оперативному працівнику, не вважається аморальним; не застосовуючи обман неможливо впровадитися у злочинне угруповання, взяти на гарячому хабарника, вимагателя тощо. Сором'язливе маскування слова «обман» спеціальним терміном «легендування» сутності справи не змінює: без обману часто неможна здійснити оперативно-розшукові заходи. Обман осіб, що протидіють слідству, – це не рідкість, не виключення, а поширений засіб вирішення завдань розслідування. Все це змушує зайвий раз замислитися: чи не слід відмовитися, нарешті, від абстрактно-ліцемерного твердження про те, що будь-який обман, до якого вдається слідчий чи оперативний працівник, – є аморальним? [4, с. 13-14].

З нашої точки, зору особливого значення ця теза набула з моменту прийняття чинного Кримінального процесуального кодексу, революційність якого полягає у сприйнятті слідчим і прокурором права проведення комплексу негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених главою 21 КПК.

Замислюючись над питанням про те, чи може бути обман моральним Р. С. Белкін наводить наступні доводи.

За відсутності в законі однозначної заборони використовувати обман під час розслідування злочинів – питання про його допустимість цілком полягає в площині моралі. Обман є аморальним, але його використання в умовах війни відносно до ворогу – навіть не «менше зло», а запорука перемоги. Знайомитися з чужими листами аморально, однак за певних умов закон дозволяє слідчому робити це. Прослуховувати чужі розмови аморально, водночас за певних обставин закон дозволяє це слідчому. Примушувати людину оголюватися в присутності сторонніх аморально, однак слідчому дозволено і це. В усіх таких випадках дії слідчого

законні, однак від цього вони не стають моральними з точки зору абстрактної моралі [4, с. 20-21].

Безумовне заперечення компромісів у слідчій діяльності є не що іншим, як проявом умовного піклування про «абсолютну чистоту» застосовуваних засобів боротьби зі злом. Р. С. Белкін солідаризується з Н. П. Хайдуковим, підкреслюючи: якщо під час обрання прийомів та засобів впливу виникло протиріччя між двома окремими цінностями та забезпечити їх обидві при досягненні процесуально і тактично значущої цілі неможливо, то доцільним і морально виправданим буде моральний компроміс, тобто таке тактичне рішення, що спрямовано на забезпечення найбільш значущої в даній ситуації цінності [4, с. 21-22]. При цьому підкреслюється, що обман не може бути нічим виправданим, якщо він ґрунтується на: а) правовій непоінформованості особи, яка протидіє слідчому, на незнанні нею своїх прав та обов'язків, на її неправильних уявленнях про правові наслідки своїх дій; б) свідомо нездійснених обіцянках цій особі (нереальних пільг, незаконних послаблень або інших неприпустимих пільг, неправомірної зміни запобіжного заходу на більш легкий, безпідставної зміни процесуального статусу); в) фальсифікованих доказах, спеціально виготовлених показах «визнання спільників», фальсифікованих висновків експертів тощо; г) дефектах психіки підслідного та його інших хворобливих станів; д) на містичних і релігійних забобонах особи, яка протидіє слідчому. Такі обмеження мають категоричний характер [4, с. 22].

Допустимість обману, навіть тоді, коли він уявляється єдине можливим засобом подолання здійснюваного слідчому протидії, визначається окрім названих підстав безумовною вибірковістю його впливу і можливістю недопущення тих наслідків, до яких він може призвести. Такими наслідками можуть бути: приниження честі і гідності особи; визнання невинуватим вини, що не існує, обмова невинних або перебільшення вини інших осіб; розвиток у підозрюваного чи пов'язаних з ним осіб низьких спонукань і відчуттів. Таким чином, умови допустимості обману є достатньо жорсткими, однак принципово його слід визнати допустимим [4, с. 22].

Окремо необхідно наголосити і на тій обставині, що останні монографічні дослідження, присвячені розглядуваній проблемі, або здійснювалися на базі іноземного законодавства [5-6], або старого вітчизняного кримінально-процесуального закону [7-8].

Тому у якості **висновку** необхідно зазначити, що до цього часу залишаються недослідженими такі актуальні питання, як сучасні міжнародно-правові стандарти регулювання морально-етичних засад кримінально-процесуальної діяльності учасників досудового розслідування зі сторони обвинувачення; морально-етична складова у

чинному вітчизняному нормативно-правовому регулюванні зазначених питань; **забезпечення морально-етичних засад під час провадження слідчих (розшукових) дій; проблеми реалізації морально-етичних засад кримінально-процесуальної діяльності під час застосування запобіжних заходів, у конфіденційному співробітництві, а також компенсації моральної шкоди, завданої особі внаслідок недотримання морально-етичних засад учасниками досудового розслідування зі сторони обвинувачення.**

Література:

1. Кони А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе (общие черты судебной этики). *Кони А.Ф. Избранные труды и речи.* / Сост. И.В. Потапчук. Тула, 2000. С. 79.
2. Ратионов А., Зархин Ю. Следственная этика. *Соц. законность.* 1970. № 10. С. 35-40.
3. Строгович М.С. Судебная этика, ее предмет и сущность. *Сов. гос.-во и право.* 1971. № 12. С. 21.
3. Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Котов Д.П. Судебная этика. Некоторые проблемы нравственных начал советского уголовного процесса. Воронеж: изд-во Воронежского гос. ун-та, 1973.
4. Белкин Р. С. Моральные начала деятельности следователя органов внутренних дел: лекция. Москва, 1999. 23 с.
5. Москалькова Т.Н. Нравственные основы уголовного процесса (стадия предварительного расследования): дис. докт. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1997. 464 с.
6. Зелинская О.Б. Реализация принципов нравственности (морали) в деятельности следователя: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2000. 274 с.
7. Мельник О.В. Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 218 с.
8. Гуртієва Л. М. Етичні основи діяльності слідчого: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2008. 209 с.
9. Новий тлумачний словник української мови. Т. 2. Київ: «Аконіт», 2008. 925 с.
10. Новий тлумачний словник української мови. Т. 1. Київ: «Аконіт», 2008. 926 с.